

КОНЦЕНТРАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ЯК ЧИННИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

КРАВЕЦЬ Катерина Петрівна - аспірант КНЕУ, кафедра міжнародної економіки

УДК: 338.439

В статті здійснено аналіз сучасних процесів харчової промисловості України за видами економічної діяльності України. Здійснено моніторинг споживання продуктів харчування за рахунок власного виробництва та імпорту України. Проаналізовані індекси конкурентоспроможності Україна-ЄС харчової промисловості.

Ключові слова: концентрація виробництва, власне виробництво, експорт, імпорт, споживання; конкурентоспроможність, ЄС.

Постановка проблеми

Особливої уваги процеси концентрації набувають у загостренні сучасної конкурентної боротьби та пошуку чинників підвищення конкурентоспроможності. Процеси концентрації відбуваються зараз у всіх сферах економіки. Особливо активно спостерігається зростання зазначених процесів у харчовій промисловості, що є традиційно одним із найбільш активних учасників процесів концентрації та входить до трійки лідерів. Особливо актуальною дана тема є за рахунок того, що спостерігається низька рентабельність виробництва та наявність значної частки збиткових підприємств, що стримують підвищення конкурентоспроможності за видами економічної діяльності в харчовій промисловості.

Вище наведене обумовлює актуальність та доцільність дослідження обраної теми.

Метою даного дослідження є аналіз сучасних процесів концентрації виробництва

та визначення чинників конкурентоспроможності харчової промисловості України.

Аналіз досліджень і публікацій

Значну роль у формуванні сучасних теорій концентрації виробництва відіграють праці, як В. Ленін, А. Сміт, А. Маршалл, Дж. Робінсон, Й. Шумпетер, Д. Кейнс, Ф. Фішер, М. Портер, П. Самуельсон, Ф. Хайєк, Дж. Сакс, Г. Штакельбергер, Е. Чемберлін.

Сучасні теоретичні джерела, що послуговували науковою основою для розвитку концепцій концентрації виробництва представлені в працях відомих зарубіжних економістів, таких як - Л. Хан, Ф. Шерер, Н. Розанова, Ж. Тіроль, М. Керашев, І. Анософф, М. Бруно, Т. Котлер, Т. Постон, І. Стюарт, В. Тарсен, В. Воротилов, В. Захаров, Е. Єгоров, Я. Кваша, Р. Колегаєв, В. Новожилов, Д. Палерович, Р. Петухов, А. Саливанов та ін.

Вітчизняними ж авторами представлені з даної проблематики лише одиничні праці. Серед них праці Марченко В.М., Осецького В.Л. [6] та Копачинської І.Г. [5] У цілому питаннями концентрації виробництва харчової промисловості приділяється недостатньо уваги, відсутні цілісні та інтегровані дослідження. Аналізуються лише окремі аспекти та напрямки виробничої інтеграції підприємств харчової промисловості.

Виклад основного матеріалу

Концентрація виражає процес зосередження виробництва на все більш великих підприємствах, що характеризується збіль-

шенням розмірів промислових підприємств і зростанням частки великих підприємств у загальному випуску продукції галузі [2,с.87]. Ефективність і господарська стійкість зростають при концентрації виробництва у зв'язку

з цим розширюються можливості маневру матеріальними, фінансовими та трудовими ресурсами; їх більш раціональним використанням; меншою залежністю від зовнішніх факторів. Концентрація виробництва ство-

Таблиця 1.
Споживання продуктів харчування за рахунок власного виробництва та імпорту, 2003-2010 рр.

Вид продукції	2003		2005		2007		2009		2010		2010 / 2003 Темп приросту, %
	Власне виробництво	Імпорт	Власне виробництво	Імпорт	Власне виробництво	Імпорт	Власне виробництво	Імпорт	Власне виробництво	Імпорт	
Продукти харчування та безалкогольні напої	91,9	8,1	91,8	8,2	91,3	8,7	91,0	9,0	90,7	9,3	1,2
м'ясо та продукти м'ясні	96,4	3,6	96,3	3,7	94,8	5,2	95,9	4,1	96,8	3,2	-0,4
риба та рибопродукти	81,4	18,6	80,2	19,8	73,4	26,6	73,1	26,9	71,3	28,7	10,1
консерви овочеві та фруктово-ягідні	81,7	18,3	81,6	18,4	78,2	21,8	77,9	22,1	77,4	22,6	4,3
жири	96,6	3,4	95,8	4,2	93,8	6,2	94,5	5,5	95,5	4,5	1,1
молоко та продукти молочні	95,8	4,2	94,5	5,5	93,2	6,8	92,5	7,5	94,5	5,5	1,3
сир сичужний	91,9	8,1	90,9	9,1	89,1	10,9	89,1	10,9	88,2	11,8	3,7
яйця	99,6	0,4	98,9	1,1	98,9	1,1	98,8	1,2	99,4	0,6	0,2
цукор	99,4	0,6	99,0	1,0	95,4	4,6	96,8	3,2	98,8	1,2	0,6
вироби кондитерські	93,5	6,5	90,0	10,0	90,0	10,0	89,5	10,5	90,2	9,8	3,3
чай	61,0	39,0	64,3	35,7	62,3	37,7	65,9	34,1	67,2	32,8	-6,2
кава	56,3	43,7	58,1	41,9	50,9	49,1	51,9	48,1	49,3	50,7	7,0
сіль	97,3	2,7	95,2	4,8	97,0	3,0	93,0	7,0	97,8	2,2	-0,5
вироби хлібобулочні	99,7	0,3	98,4	1,6	98,8	1,2	98,4	1,6	99,1	0,9	0,6
борошно, крупи та вироби макаронні	94,9	5,1	92,9	7,1	89,7	10,3	88,6	11,4	89,4	10,6	5,5
картопля	91,0	9,0	90,9	9,1	90,4	9,6	91,5	8,5	94,6	5,4	-3,6
овочі	94,8	5,2	90,5	9,5	87,5	12,5	87,0	13,0	90,6	9,4	4,2
плоди, ягоди, виноград, горіхи (включаючи кавуни та дині)	67,5	32,5	66,6	33,4	64,7	35,3	59,0	41,0	60,8	39,2	6,7

Джерело: Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 560 с.-с.287; Таблиця «витрати - випуск» України за 2010 рік в основних цінах / Держ. ком. стат. України. - К. : 2012.- 57 с.; Таблиця «витрати - випуск» України за 2007 рік в основних цінах [Текст]: (стат. зб.) / Держ. ком. стат. України. - К. : 2009. - 52 с. ; Таблиця витрати - випуск України за 2009 рік в основних цінах [Текст] (стат. зб.) / Держ. ком. стат. України. - К. : [Держкомстат України], 2011. - 58 с; Таблиця «витрати – випуск» України за 2005 рік в основних цінах : статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К., 2007.; Національні рахунки України за 2010 рік / Державна служба статистики України, 2012. - 152с.,с.27.

рює сприятливі організаційні умови для швидкого освоєння сучасних технологій і переходу на нову номенклатуру[1].

Формування збалансованої, пропорційної системи економічних відносин можлива лише в умовах постійного моніторингу стану концентрації виробництва харчової промисловості та прогнозування можливих його змін. Концентрація виробництва харчової промисловості України дає можливість оцінити рівень конкуренції в промисловості, привабливості галузі та можливість використання антиконкурентних дій[4,с.67].

Далі в межах нашого дослідження важливо визначити обсяг ринку харчової промисловості України. Зокрема, дані дозволять визначити експортоорієнтовані та імпортозалежні види економічної діяльності харчової промисловості України з метою подальшого коректного визначення рівня концентрації виробництва.

Задоволення потреб населення продуктами харчування та безалкогольними напоями в Україні за 2003-2010 рр., здійснювалося, в основному, за рахунок продукції вітчизняних виробників. В 2010 році на власне виробництво харчової промисловості припадало 90,7% загального обсягу ринку. За період 2003-2010 рр. зросла частка імпорту в загальному споживанні продуктів харчування та безалкогольних напоїв України на 1,2%. Збільшення частки власного споживання відбулося за наступними видами економічної діяльності: виробництво м'яса та продуктів м'ясних (на 0,4%), чай (6,2%), сіль (0,5%) та картопля (3,6%). Зокрема, спостерігається тенденція імпортозалежності всіх інших видів економічної діяльності харчової промисловості.

Відзначимо, що в світовій практиці для оцінки продовольчого самозабезпечення та незалежності країни встановлено граничний рівень задоволення потреб у продовольстві — за рахунок імпорту — до 30%. Найбільш уразливими позиціями, з точки зору імпортозалежності є наступні види продукції: чай, кава та плоди, ягоди, виноград, горіхи, частка імпорту за цими групами у загальному споживанні відповідно становить 32,8; 50,7 та 39,2. Перевищення граничного рівня імпорту за вказаними видами економічної ді-

яльності пов'язуємо із зростанням попиту на зазначені товари та відсутність можливостей вирощування зазначених товарів. Зокрема, суттєві обсяги імпорту плодово-ягідної продукції припадають на екзотичні види фруктів (цитрусові (0,44%*), банани (0,26%*)) тощо). У 2010 році проти попереднього року імпорт бананів зріс на 15,4 відсотка, цитрусових – на 13,8 відсотка. У той же час за вказаний період імпорт яблук скоротився у два рази.

В той же час відбувається зростання імпорту і тих видів плодів, вирощування яких характерне і для України. Зокрема, у 2010 році порівняно з 2009 роком імпорт персиків зріс у 4,4 рази, груш – у 2,2 рази, яблук – в 1,3 рази.

Найбільша частка імпорту продукції харчової промисловості припадає на ЄС, що становить 28,2% в 2011 р. загального обсягу імпорту. Фахівці Мінагрополітики відзначають, що Україна все більше взаємointегрується з Європою, де застосовуються сучасні методи управління якістю, докiллям в рамках міжнародних стандартів ISO 9000 та 14000, системи управління безпечністю харчових продуктів за стандартами ISO 22000 та на основі принципів HACCP.

У зв'язку з цим доцільно зробити моніторинг конкурентоспроможності харчової промисловості України та ЄС. Для визначення конкурентоспроможності України-ЄС в харчовій промисловості ми використали показники, що широко використовуються у світовій практиці, а саме:

- індекс виявленої порівняної переваги (Revealed Comparative Advantage Index – RCA), що характеризує порівняну конкурентоспроможність товарів на зовнішніх ринках;

- індекс торгової спеціалізації (Trade Spacialization Index – TSI), що характеризує порівняну конкурентоспроможність товарів у межах двосторонніх торговельних відносинах;

- індекс інтенсивності зовнішньої торгiвлi (Trade Intensity Index – ТII), що характеризує інтенсивність двосторонніх торговельних відносин;

- індекс внутрішньогалузевої торгiвлi (Intra-Industry Trade Index – ІІТ), що характеризує інтенсивність двосторонніх торговельних відносин у рамках певний груп товарів (Табл.2).

Високий рівень індексу виявленої переваги (RCA) України спостерігається за наступними видами товарів: зернові культури (4,94), насіння і плоди олійних культур (5,87), інші продукти рослинного походження

(2,66), жири та олії тваринного або рослинного походження (7,41), цукор і кондитерські вироби з цукру (1,62), какао та продукти з нього (4,45) та залишки і відходи харчової промисловості. Високий рівень конкурентоспроможності

Таблиця 2.
Індекси конкурентоспроможності України-ЄС харчової промисловості, 2010р.

Найменування розділу УКТ ЗЕД	Індекс виявленої переваги (RCA)		Індекс торгової спеціалізації (TSI)	Індекс інтенсивності зовнішньої торгівлі (ТП)		Індекс внутрішньогалузевої торгівлі (ІТ)
	Україна	ЄС		Україна-ЄС	Україна	
м'ясо та харчові субпродукти	0,06	1,75	-1,00	1,77	0,00	0,00
риба і ракоподібні	0,03	0,67	-0,99	4,33	0,02	0,01
молоко та молочні продукти, яйця; мед	2,72	1,93	-0,90	0,81	0,00	0,10
інші продукти тваринного походження	0,45	1,03	0,18	85,51	0,00	0,82
овочі, коренеплоди	1,33	1,19	0,68	4,32	0,00	0,32
їстівні плоди і горіхи; цитрусові	0,79	0,92	0,99	13,60	0,00	0,01
кава, чай, прянощі	0,06	0,66	-1,00	0,34	0,00	0,00
зернові культури	4,94	0,71	1,00	113,26	0,00	0,00
продукція борошно і круп'яної промисловості	1,71	1,27	0,71	33,00	0,00	0,29
насіння і плоди олійних рослин	5,87	1,27	1,00	35,57	0,00	0,00
камеді, смоли	0,04	1,09	-0,99	31,15	0,05	0,01
інші продукти рослинного походження	2,66	0,42	0,97	422,24	0,00	0,03
жири та олії тваринного або рослинного походження	7,41	0,76	0,22	0,93	0,00	0,78
готові харчові продукти з м'яса, риби	0,48	1,09	-0,98	1,03	0,01	0,02
цукор і кондитерські вироби з цукру	1,62	0,87	-0,54	3,04	0,00	0,46
какао та продукти з нього	4,45	1,42	-0,95	0,48	0,01	0,05
готові продукти із зернових культур	1,35	1,76	-0,98	0,50	0,00	0,02
продукти переробки овочів, плодів	1,28	1,36	-0,59	2,57	0,00	0,41
різні харчові продукти	0,52	1,49	-1,00	0,00	0,01	0,00
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	1,88	1,91	-0,47	0,35	0,00	0,53
залишки і відходи харчової промисловості	2,53	0,95	0,89	8,48	0,00	0,11
тютюн	1,53	1,36	-0,99	0,08	0,01	0,01

Джерело: дані Державної служби статистики України.[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>; Міністерства аграрної політики та продовольства України .[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/>

жири та олії тваринного або рослинного походження та насіння і плоди олійних культур пов'язаний із значним обсягом експорту зазначеної продукції, що становить 5,10% загального імпорту України. Імпорт кондитерських виробів становить 1,24% загального імпорту. Серед залишків та відходів харчової промисловості України найвагомішою складовою є макуха та інші тверді відходи і залишки, що становить 1,04% загального імпорту.

На сьогодні українські стандарти з безпеки мікробіологічних, хімічних та забруднюючих речовин все ще відрізняються як за вмістом, так і за максимально допустимими рівнями (МДР) від вимог законодавства ЄС, а також деякі одиниці виміру, які використовуються в Україні, відрізняються від системи вимірювання в країнах ЄС. Крім того, за діючими стандартами перевірка сировини та кінцевого продукту на показники безпеки здійснюється за однаковими МДР. Це має бути переглянуто з точки зору необхідності та доцільності. Потрібно також відповідно до вимог міжнародного законодавства визначитися з належною перевіркою показників безпеки в сировині і кінцевій продукції та здійснити наукове обґрунтування на основі аналізу ризиків [3,с.21; 9,с.21] До того ж українські стандарти потребують спрощення та суттєвого зменшення кількості деталей.

Дуже часто як конкурентна перевага вітчизняної продовольчої продукції відзначається її екологічна чистота, однак варто враховувати, що органічні продукти, які поставляються з території третьої країни, можуть бути виставлені для продажу в країнах ЄС в цьому статусі лише за умов еквівалентності правил та гарантій, що екологічне землеробство в цій країні відповідає європейським вимогам. Генетично модифіковані організми (ГМО) і продукти, вироблені з їх використанням, не розглядаються як органічні.

Таким чином, забезпечення відповідності вітчизняної харчової продукції європейським стандартам є необхідною передумовою конкурентоздатності галузі на зовнішніх ринках та важливим чинником її конкурентоспроможності на внутрішньому. Власне досягнення конкурентоспроможності вітчизняної харчової промисловості та конкурентоздат-

ності її продукції є основним засобом, який дозволяє максимізувати позитивні ефекти і мінімізувати загрози та ризики, пов'язані із зовнішньоторговельною лібералізацією.

Підвищення рівня конкурентоспроможності харчової промисловості та зміцнення її експортного потенціалу безпосередньо пов'язано з такими заходами, як модернізація та технічне переозброєння; впровадження сучасних технологій, систем управління якістю, фасувально-пакувального обладнання; розробка і виробництво нових видів продукції та інших інновацій[7, с. 39; 8,с.98-99].

Аналіз конкурентоспроможності харчової промисловості показав її неоднорідність в галузевому розрізі, що має бути враховано при визначенні стратегічних пріоритетів розвитку.

Основним стримуючим чинником підвищення ефективності й конкурентоздатності ряду галузей харчової промисловості є низька рентабельність виробництва та наявність у галузі значної частки збиткових підприємств. Це, зокрема, стосується цукрової та спиртової промисловостей. Варто також наголосити, що не зважаючи на те, що понад 98% підприємств харчової промисловості перебувають у недержавній формі власності, роль держави в створенні умов для забезпечення ефективної економічної діяльності і досягнення високої конкурентоспроможності вітчизняних виробників має бути більш значною і адекватною викликам світової економіки. Саме держава як головний суб'єкт формування конкурентного середовища є спонукаючим чинником для підвищення конкурентоспроможності продовольчих товарів на внутрішньому і на зовнішньому ринках. Саме держава повинна забезпечити створення рівних конкурентних умов на внутрішньому ринку і підтримувати національних виробників на світових продовольчих ринках. Крім того, важливо, щоб проблеми, пов'язані з викликами глобалізації, отримували належну увагу регіональної влади, оскільки саме на регіональному рівні функціонують харчові виробництва. Органи державного управління регіонального рівня та органи місцевого самоврядування мають сприяти нарощуванню обсягів виробництва продукції харчової промисловості, підви-

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено аналіз сучасних процесів харчової промисловості України за видами економічної діяльності України. Зроблено моніторинг споживання продуктів харчування за рахунок власного виробництва та імпорту України. Проаналізовано індекси конкурентоспроможності України-ЄС харчової промисловості.

щенню її конкурентоспроможності через реальну допомогу у встановленні міжгалузевих економічних зв'язків, маркетингову підтримку, налагодження обміну досвідом між регіонами, відродження втрачених і створення нових прямих економічних зв'язків з регіонами інших країн у сфері виробництва та реалізації харчової продукції.

Висновки

Дослідження показало, що сьогодні в харчовій промисловості України вже існують і продовжують своє подальше формування виробництва, здатні на рівних конкурувати з продукцією зарубіжних виробників ЄС. Крім того, певна кількість підприємств має значний потенціал конкурентоспроможності. В першу чергу це підприємства кондитерської, пивоварної, тютюнової, олійно-жирової галузей та виробництво безалкогольних напоїв, високі конкурентні позиції яких забезпечуються застосуванням сучасних видів обладнання, освоєнням інноваційних технологій, впровадженням прогресивних методів організації і управління виробництвом та правильним вибором стратегії розвитку.

Нарощування потенціалу, який потрібен Україні для того, щоб надійно закріпитись на ринках розвинених країн, зокрема підвищити рівень конкурентоспроможності харчової промисловості, на нашу думку потребує:

- створення ефективної базової інфраструктури;
- розробки національної стратегії контролю в галузі харчових продуктів;
- гармонізації із світовими вимогами законодавчої і нормативно-правової бази в галузі харчових продуктів;
- налагодження дієвої служби контролю за якістю і безпекою харчових продуктів;
- забезпечення сучасними приладами

SUMMARY

The paper analyzes current processes food industry in Ukraine by sector of Ukraine. Made monitoring food consumption from own production and imports Ukraine. Analyzed indices of competitiveness Ukraine-EU food industry.

контролю та вимірювання лабораторій по контролю за харчовими продуктами;

- участі у міжнародних організаціях, які розробляють світові стандарти;
- створення системи забезпечення якості і безпеки харчових продуктів промисловості на засадах HACCP та у відповідності з ISO 22000:2005;
- налагодження обміну інформацією, взаємодопомоги та співробітництва всіх контролюючих харчові продукти органів;
- налагодження системи поширення і впровадження науково-технічних експертних знань та підготовки фахівців у цій сфері.

Література

1. Грейм Д. К победе, через слияние. Как обрывает, отраслевою консолидацию себе на пользу. Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2004.-252с.
2. Зелінська О. М. Державне регулювання монополізму в трансформаційній економіці України : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / О.М.Зелінська ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Л., 2009. - 20 с.
3. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття / В. Д. Лагутін [та ін.]; ред. В. Д. Лагутін ; Київський національний торговельно-економічний ун-т. - К.: КНТЕУ, 2009. - 320 с.
4. Копачинська І. Г. Оцінка рівня та наслідків концентрації суб'єктів господарювання в промисловості : дис. ... канд. екон. наук : 08.07.01 / Копачинська Інна Григорівна ; Нац. ун-т кораблебудування ім. адмірала Макарова. - Миколаїв, 2006. - 275 с.
5. Осецький В.Л. Марченко В.М. Концентрація в галузях харчової промисловості України та можливості її зміни в результаті світових процесів консолідації / В.Л. Осецький, В. Марченко//Вісник Київського університету. Серія: Економіка.— 2008.— Вип. 99/100.— С. 85 — 89.
6. Філюк Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації : монографія / Г. М. Філюк. - Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. - 404 с.
7. Черненко С. О.. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03 / Черненко Сергій Олександрович ; Одеський держ. економічний ун-т. - О., 2006. - 18 с.
8. Черненко С. О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні / С. О. Черненко ; Київський національний торговельно-економічний ун-т. - К. : КНТЕУ, 2006. - 172 с.